

גילאיה ההלכתיים של הבת בישראל

הרב פרופ' נריה גוטל

"נמצאו כל השמות שביארנו עניינם בשני פרקים אלו עשרים שמות, ואלו הן:
... קטנה, נערה, בוגרת... גדולה..."

שים כל השמות האלו לעומתך תמיד ואל ילוזו מעיניך כל ענייניהם..."
רמב"ם, הלכות אישות פרק ב הלכה כז

ארבעה "גילאים הלכתיים" בחייה של אישה יהודייה,¹ ואלו שמותיהם בספרות ההלכתית: "קטנה" [או "תינוקת"], "נערה", "בוגרת", "גדולה". זה "שמש", ואולם זה לא בדיוק ולא בהכרח סידרם, ולמעשה מדובר בארבעה שהם שניים-שניים; שני זוגות ניגודיים, העשויים לקיים ביניהם מידת-מה של חפיפה: "קטנה" אל מול "גדולה" מחד, "נערה" אל מול "בוגרת" מאידך. בהתאם לכך, לא יכולה להיות "קטנה" שהיא "גדולה", אף לא תיתכן "נערה" שהיא "בוגרת", אך לעומת זאת "גדולה" יכולה להיות "נערה" ובאותה מידה היא יכולה להיות "בוגרת". ומאחר וקיים שוני בין הלכות הבת כ"גדולה-נערה" ובין הלכותיה כ"גדולה-בוגרת", לכן ההתייחסות ההלכתית מחייבת את הפיצול המרובע.

לאמיתו של דבר, במקביל לחלוקה מרובעת זו, עוד חוצים את חייה ההלכתיים של הבת מצבים אישיים מגוונים, כדוגמת "פנויה" - "ארוסה" - "נשואה" וכדוגמת "סמוכה" - או אינה סמוכה - על שולחן אביה". ואולם כבר אמרו קדמונים: "מה שהלב חושק הזמן עושק", ועוד נוסף לכך קוצר היריעה שלהלן, ולא מתאפשרת אפוא פריסה מליאה של הנושא בכללו. לעת עתה נסתפק אפוא כאן במשהו מהעיקרים, בהתמקדות ברביעייה הנזכרת.

ובכן מהי "קטנה" ומהי "נערה", מהי "בוגרת" ומהי "גדולה"? מהן ההגדרות, מהם המקורות ומהן ההשלכות ההלכתיות הנובעות מכך? לשאלות אלה נבקש לתת דעתנו, גם אם בתמציתיות, להלן.

קריטריונים ראשיים

מהי "קטנה" ומהי "גדולה"?

מהו/מהם הקריטריון/נים למעבר מ"קטנה" ל"גדולה"?

האם לכול התחומים, ההגדרות זהות?

¹ בת-נח לעומת זאת, גילאיה, וכמובן הלכותיה, שונים. ראה הרב יעקב אריאל, 'מצוות בני נח', ברורים בהלכות הראייה, הרבנים מ"צ נריה, א' שטרן וני גוטל (עורכים), ירושלים תשנ"ב, עמ'

שלושה קריטריונים מרכזיים רלוונטיים לענייננו: ² גיל, גוף ותודעה. ³ בתחומים מסויימים האחד גובר, בתחומים אחרים האחר מכריע, ולעיתים השילוב הוא המשמעותי; פעמים הדברים מוסכמים, פעמים הם נתונים במחלוקת, ולעיתים גם ניתן להצביע בהם על השתלשלות הלכתית. ⁴ במשנה נדה (ה, ו) שנינו:

בת אחת עשרה שנה ויום אחד נדרה נבדקין. בת שתים עשרה שנה ⁵ ויום אחד נדרה קיימין, ובדקין כל שתים עשרה... קודם לזמן הזה אף על פי שאמרו יודעין אנו לשם מי נדרנו לשם מי הקדשנו, אין נדריהם נדר ואין הקדשן הקדש. לאחר הזמן הזה אף על פי שאמרו אין אנו יודעין לשם מי נדרנו לשם מי הקדשנו, נדרן נדר והקדשן הקדש. מכאן, שלעניין זה של נדרים והקדשות, המשנה קובעת שהגיל הוא אמנם הגורם המכריע הראשי, אך היא מדגישה כי הוא אינו הגורם המכריע הבלבדי, שכן בחלקו הוא משולב עם בחינה שיכלית. בהתאם לכך היא מבהירה את ההתפלגות: מתחת לגיל אחת עשרה, אין כל חלות לנידרה והקדשה, ורק הגיל לבדו הוא הקובע לשלילה; בשנה השתים עשרה בוחנים אותה שכלית אם אכן היא מבינה ומודעת למה שאמרה - אם התשובה חיובית אזי יש חלות לדיבורה ואם התשובה שלילית אזי אין חלות לדיבורה; מגיל שתים עשרה ואילך, בכל מקרה דבריה תקפים ושוב רק הגיל הוא הקובע לחיוב. העובדה שהבחינה השכלית איננה גורם מוחלט ובלבדי באה לידי ביטוי גם בדחיית הגמרא (נדה מה ע"ב) את הטענה "חריפות" תשנה ותצעיר את הגיל: "סלקא דעתך אמינא... היכא דחזינן לה דחריפא טפי - מיבדקה באחת עשרה, קמ"ל", ומכאן נמצאנו למדים ש"חריפות" מוקדמת אינה מעלה ואינה מורידה.

תפיסה זו של המשנה, כביכול מוסכם על הכול שגיל שתים עשרה הוא הגיל הקובע גדלות, לאמיתו של דבר אינו מוסכם אלא נתון במחלוקת. באותה סוגיית נדה נחלקו תנאים בשאלה זו, ורבי

² חשובה לציון הדגשתו של שו"ת מהרי"ט, חלק א סימן נא, כי הקריטריונים השונים - הן שנים והן "סימנים" וכו' - אינם גורמי הגדלות אלא רק ראיות להבחנת ההגעה לגדלות; והשווה צפנת פענח על הרמב"ם, הלכות אישות פ"ב ה"ט.

³ על קריטריון רביעי - ממון, שמשפיע על הלכות מסויימות, כ"סמוכה - אינה סמוכה על שולחנו" לא נרחיב, כאמור, וראה להלן בשילהי דברינו.

⁴ ראה י"ד גילת, 'בן שלוש עשרה למצות?', מחקרי תלמוד - קובץ מחקרים בתלמוד ובתחומים גובלים, א, ירושלים תש"ן, עמ' 39-53 [= הנ"ל], פרקים בהשתלשלות ההלכה³, רמת גן תשס"א, עמ' [19-31].

⁵ בשאלת מקורו של גיל י"ג לבנים וגיל י"ב לבנות, נאמרו ביאורים שונים. בשו"ת הרא"ש כלל טז סימן א וכן ב'מיוחס' לרש"י אבות ה, כא - פירוש שני ובשו"ת מהרי"ל סימן נא [וראה ברכי יוסף או"ח סימן נה] ביארו שהמקור הוא הלכה למשה מסיני. 'רש"י' אבות שם - פירוש ראשון וכן רש"י לנזיר כט ע"ב, ברטנורא ותו"ט אבות שם טענו לסימוכין על המקרא: 'ויקחו שני בני יעקב שמעון ולוי אחי דינה איש חרבו' (בראשית לד, ה), ואחר שדרשו חכמים כי לוי היה באותו פרק בן שלוש עשרה שנה, ונקרא "איש", הרי שזה מקור לקביעת גיל י"ג ל"גדול". בספר ארחות חיים, הלכות תפלה אות עג וכן הרשב"ץ בפירושו לאבות - מגן אבות על המשנה הנ"ל וכן מהרי"ל הנ"ל, הוסיפו רמז: "עם זו יצרתי לי תהילתי יספרו" (ישעיה מג, כא) "זו" בגימטריא י"ג. וראה בספרי השתנות הטבעים בהלכה², ירושלים תשנ"ח, עמ' יט הערה 16.

שמעון בן אלעזר סבר שדווקא הבת היא המאוחרת בגיל הגעתה לבגרות, ולא הבן. לדידו, מה שנאמר במשנה הנ"ל "אחת עשרה – שתים עשרה", צריך לומר "שתים עשרה – שלוש עשרה", ורק בגיל שלוש עשרה נעשית הבת "גדולה". נחלק עליו רבי [יהודה הנשיא], וכדעתו הגורסת שתים עשרה לגיל הגעת הבת לגדלות נקבעה הלכה,⁶ וככזו היא ידועה ברבים.

ואם את נפשך לשאול לטעם הקדמת גיל הגדלות אצל הבת, הרי נאמרו בזה טעמים שונים במהלך הדורות, ונציין שלושה משלוש תקופות: בספרות התלמודית (בבלי נדה, שם) הדבר ניתלה בהנחה שדרכה של האישה למהר להחכים מן האיש, כנגזר מן הפסוק "ויבן ד' אלוקים את הצלע" (בראשית ב, כב) הנדרש על בינה יתירה שניתנה לה;⁷ בספרות הראשונים (רמב"ם, פירוש המשנה, נדה ה, ו; ראב"ע ויקרא כא, ב) הדבר ניתלה בהנחת קוצר ימי חייה של האישה משל האיש, וזיכוייה אפוא בקיום מצוות יותר שנים; בספרות האחרונים (תורה תמימה במדבר ל, ד אות מא, ע"פ כתובות נ, ע"א לענין חינוך ילדים בתענית, ורש"י שם) הדבר ניתלה בהנחה שכוחה של הבת גדול משל הבן משום שאינה מתשת כוחה בלימוד התורה, וככוחות הגוף גם כוחות הנפש.

בכל אופן, מה שנאמר במשנה מפורשות ביחס לנדרים והקדשות, הרי יש לראות בו פרט הבא ללמד על כלל מצוות שהן בעלות משמעות משפטית, בהן – להלכה – גיל שתים עשרה הוא הקובע גדלותה של בת.⁸ ברם, בענייני ממונות – זכות אביה במציאתה ובמעשה ידיה – כמו גם ביחס למעמד האב בשאלת הפרת נדריה, גזרה תורה שלצד ההבחנה הגילאית תתווסף הבחנה נוספת: בין "נערות" ל"בגרות".

במשנה נדה (ה, ז) ביטאו זאת תוך שימוש במשל מעולם הצמחים:

"משל משלו חכמים באשה: פגה [ר"ע מברטנורא, ע"פ בבלי שם מז ע"א: סמדר], בוחל [שם: הפרי הקרוב להתבשל], וצמל [שם: "לשון נוטריקון יצתה מליאה"]. פגה עודה תינוקת ["אין לה סימן"], בוחל אלו ימי נעוריה ["בידוע שהביאה שתי שערות"] - בזו ובזו אביה זכאי במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה, צמל ["יש לה סימן מובהק"] כיון שבגרה שוב אין לאביה רשות בה".

לאמור, כל עוד אינה "בוגרת", על אף שכבר אינה "קטנה", זכאי אביה "במציאתה ובמעשה ידיה ובהפרת נדריה". זכות זו של האב, הקיימת לא רק בקטנותה אלא נמשכת גם בשלב נערוּתה, נסמכת על גזירת לשון הכתוב במדבר (ל, יז): "בנעוריה בית אביה", הנדרש בכתובות (מ ע"ב): "כל שבח נעוריה – ולא רק קטנותה - לאביה".⁹

⁶ ראה רמב"ם, הלכות שביתת עשור פ"ב הי"א והלכות אישות פ"ב ה"א, טושו"ע או"ח תרטז, ב ואהע"ז קנה, יב ושם קסז, ד ושם קסט, י ועוד.

⁷ לעומת זאת, דעת ר' שמעון בן אלעזר היא שדווקא האיש ממהר להחכים מן האישה, שמתוך שהוא מצוי בבית רבו, או לפחות יוצא ובא בין בני אדם, נכנסת בו ערמימות תחילה – ראה בסוגייה שם, ותוס' וכן תוס' הרא"ש על אתר.

⁸ סיכומי דברים, ראה אנציקלופדיה תלמודית, ה, ערך גדולה, טורים קסח-קעט.

⁹ בסוגיית נדה שם (ובמקבילות) אמרו זאת הן לגבי הפרת נדריה, הנ"ל, והן לגבי מעשה ידיה, הנלמד משמות כא, ז: "וכי ימכור איש את בתו לאמה - מה אמה מעשה ידיה לרבה, אף בת מעשה ידיה לאביה". שניהם נצרכים ללמידה פרטנית, אחר ש"ממונא מאיסורא לא ילפינן", וכך גם טעונה הדגשה ייחודית זכותו בכסף קידושיה, ראה קידושין (ד ע"א).

מעמד אישי

לעומת זאת, כאשר מדובר בתחום המעמד האישי – קידושין וגרושין, ייבום וחליצה – כאן סברה המשנה (יבמות י, ח) שבשלות פיסולוגית היא הגורם המשמעותי, ולכן רק אם "בא סימן התחתון [אפילו] עד שלא בא העליון, או חולצת או מתייבמת" (משנה שם ו, א). האם די בגורם זה לבדו, או שהוא צריך להלוות לגורם הגילאי? בשאלה זו חלוקים תנאים - רבי יהודה וחכמים, בתוספתא (יבמות ו, ב). דנים הם שם בשאלת מעמדם של "סימנים" המגיעים לפני גיל תשע: דעת רבי יהודה היא ש"סימנים" לבדם מיד מכריעים גדלות ולא משנה הגיל, ולדידו בת ט' עם "סימנים" כבר מוגדרת "גדולה". דעת חכמים – וכמותם הלכה – שמתחת לגיל שתים עשרה, אין אותם "סימנים" נחשבים הלכתית אלא רק כ"שומא".

בהקשר זה חשובה לציון אמירת תוספות (סנהדרין סט ע"א ד"ה בידוע), הנכונה בראש וראשונה ביחס לשיטת רבי יהודה. תוספות טוענים שחלה ירידה משמעותית במיבנה האנושי, הפיסולוגי, של האדם:

"אף על פי שבדורות האחרונים נתנו חכמים סימן להבאת שערות לקטנה בת י"ב שנה ויום אחד... בדורות הראשונים שהיו ממהרים להביא שערות היה זמן גדלות מוקדם הרבה".

בכך הם מבהירים כי עיקרו של דבר הוא מציאותי-עובדתי: כן הביאה או לא הביאה הבת שערות, ודבר זה משתנה מאדם לאדם. ואולם ככלל, ובממוצע, בתקופת התנאים, רוב הנשים היו מגיעות לבגרות ולגדלות הלכתית צעירות יותר ממה שמקובל כיום. בהתאם לכך,¹⁰ בתקופות קדומות כבר בגיל תשע יכלו להתקדש ולהתגרש וכו' ולא כן בימינו.¹¹ במשנה נידה (ו, יא) הרחיבו ואמרו שבשלות גופנית משמעותית לא רק ביחס לתחומי מעמד אישי, אלא גם ביחס לכל מצוות האמורות בתורה:

"תינוקת שהביאה שתי שערות או חולצת או מתייבמת, וחייבת בכל מצוות האמורות בתורה... תינוקת שהביאה שתי שערות אינה יכולה למאן...".

לאמור, לא גיל אלא בשלות גופנית הוא הגורם המכריע, וזאת ביחס ל"כל מצוות האמורות בתורה".

גילאים מוקדמים

עד עתה מצאנו התייחסות לגיל, לתודעה ולגוף, וביחס לגיל - הנמוך ביותר היה אחת עשרה. ואולם במצוות אחדות, כדוגמת תענית יום כיפור, נקבע גיל מוקדם עוד יותר.

על מה ששינו במשנה יומא (ח, ד): "התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים אבל מחנכין אותם לפני שנה ולפני שנתיים בשביל שיהיו רגילין במצות", הובא בבבלי שם (פב ע"א): "אמר רב הונא, בן שמונה [בריא] ובן תשע [חולה] מחנכין אותו לשעות, בן עשר ובן אחת עשרה משלימין מדרבנן, בן שתים עשרה משלימין מדאורייתא – בתינוקות" [וחלוק עליו רבי יוחנן, ראה שם]. נמצאת למד

¹⁰ היינו "שינוי טבעים" ביולוגי אשר יש לו נגזרת הלכתית. בענין זה ראה הרחבה בספרי השתנות הטבעים בהלכה² (לעיל הערה 5), ושם עמ' יז-כ.

¹¹ על תופעת נישואי קטינים, ראה י"ד גילת, 'נישואי קטן – הלכה ומציאות', יד לגילת, י"מ תא-שמע וי"צ גילת (עורכים), ירושלים תשס"ב, עמ' 49-23.

אפוא כי לדידו, בת שמונה בריאה כבר מתחנכת ל"שעות", ובת עשר בריאה "משלימה מדרבנן". היא אינה מוגדרת "גדולה" לכל דבר, ולכך עדיין אינה חייבת בתענית מדאורייתא, כל עוד לא הגיעה לגיל שתים עשרה, ומכל מקום חיובה בחינוך – אם ל"שעות" ואם אפילו ל"השלמה" – מוקדמים יותר.¹²

כך גם נפסק בשו"ע או"ח (תרטז, ב):

"קטן (הבריאה) בן ט' שנים שלימות, ובן י' שנים שלימות, מחנכין אותו לשעות; כיצד, היה רגיל לאכול בבי' שעות ביום, מאכילין אותו בשלשה; היה רגיל לאכול בגי', מאכילין אותו ברביעית; לפי כח הבן מוסיפין לענות אותו בשעות (וה"ה לקטנה הבריאה). בן י"א, בין זכר בין נקבה, מתענין ומשלימין מדברי סופרים, כדי לחנכן במצות... בת י"ב ויום אחד, ובן י"ג ויום אחד, שהביאו שתי שערות, הרי הם כגדולים לכל מצות ומשלימים מן התורה; אבל אם לא הביאו שתי שערות, עדיין קטנים הם ואינן משלימין אלא מדברי סופרים. הגה: ואפילו הוא רך וכחוש, צריך להשלים, דחיישינן שמא נשרו השערות..."

יתירה מזאת; להלכות חמורות של קידושין, ייבום ועריות ועוד הלכות נוספות המסתעפות מכך, כבר גיל שלוש הוא המשמעותי. כך שנינו במשנת נדה (ה, ד):

"בת שלוש שנים ויום אחד מתקדשת בביאה, ואם בא עליה יבם קנאה, וחייבין עליה משום אשת איש, ומטמאה את בועלה לטמא משכב תחתון כעליון, נשאת לכהן תאכל בתרומה, בא עליה אחד מן הפסולים פסלה מן הכהונה, בא עליה אחד מכל העריות האמורות בתורה מומתין על ידה והיא פטורה, פחות מכן כנותן אצבע בעין".

עונשין

אשר לעונשין, אמרו בקידושין (סג ע"ב – סד ע"א):

"... בני זה בן תשע שנים ויום אחד, בתי זו בת ג' שנים ויום אחד - נאמן לקרבן, אבל לא למכות ולא לעונשין... בני זה בן י"ג שנה ויום אחד, בתי זו בת י"ב שנה ויום אחד נאמן לנדרים, ולחרמים, ולהקדשות, ולערכים, אבל לא למכות ולעונשין". מכללא נמצאנו למדים, לכאורה, שגיל הוא הקובע לעונשין, וגיל זה ביחס לבת הוא שתים עשרה. ברם הדברים סבוכים יותר ונתונים במחלוקת ראשונים. רש"י על אתר (ד"ה בן י"ג) הבהיר כי "לענין עונשין של כל המצות, אם הביאו שתי שערות סימן הוא והרי הם גדולים לכל דבר". לדידו אפוא, גם כאן הבשלות הגופנית היא המעידה על בגרות, אם כי נכון הוא ש"מתחת לגילם" אזי "אין נדרן נדר ואין הקדישן הקדש ואם הביאו שתי שערות חוששין שמא שומא בעלמא הן ואין נענשין בכך על שום עבירה". הגיל הוא אפוא בבואה ממוצעת של הגוף, ככלל, ו"סימנים" המוקדמים ל"גיל" אינם בבחינת "סימנים" אלא רק "שומא". ברם תוספות שם (ד"ה בני זה) היקשו על גישה זו, "דאם כן כל הנשים הבאות לפנינו לחלוץ היאך יחלוצו אע"ג שיש להם

¹² יתכן ששמאי הזקן חייב קטנים בצום. ראה תוספתא יומא ד, ב ותוספתא כפשוטה, שם, עמ' 813; והשווה תרגום שני למגילת אסתר ג, ח; ש' ליברמן, קרית ספר, טו (תרצח-תרצט), עמ' 56-57 ביחס למסכת סופרים יח, ז על "מנהג טוב בירושלים"; וראה י"ד גילת, פרקים בהשתלשלות ההלכה³ (לעיל הערה 4), עמ' 24, ביחס לשומרונים ופלשים וכן קראים, ועוד תימוכין קדומים נוספים.

סימנים, כיון שאין אנו יודעים שנותיהם לא מהני דשמה היבס קטן... וכל האנשים הבאים על העריות היאך הן נהרגים ואע"ג שיש להם שערות מ"מ אין אנו יודעים שנותיהן ושמה הם קטנים!" ולכן ביארו כי די ב"ריבוי שערות", וכבר עליהם לבד סומכים, משום ש"אין דרכם לבוא קודם י"ג שנה"; לחילופין הוסיפו, "אם הם גדולים בקומה, יש לסמוך על הסימנים והקומה, ואפי' אין לו כי אם ב' שערות"; ועוד הוסיפו: "עוד פר"י שיטה אחרת, דבמקום סימנין אין צריך עדות שנים". מכנה משותף לראשונים הוא ההקבלה העקרונית של גיל וגוף, ואולם מה שלרש"י הוא גורם מעשי ומעכב – גיל, הרי לתוספות הוא רק תיאורטי שאינו מעכב ולא טעון בדיקה.¹³ אף להלכה מצאנו בזה מחלוקת בין המחבר והרמ"א. בשו"ע או"ח (נה, ה) כתב המחבר ש"סימנים" הם הגורם המכריע ולכן "אם לא הביא שתי שערות, אפילו הוא גדול בשנים, דינו כקטן עד שיצאו רוב שנותיו [היינו גיל שלושים וחמש ויום אחד], שאז יתברר שהוא סריס". בהתאם לכך, יכול להיות "קטן" בן שמונה עשרה, למשל, ויותר מכך! הרמ"א לעומת זאת (על אתר), משיג וקובע כי הלכה למעשה "אין מדקדקין בשערות, אלא כל שהגיע לכלל שנותיו מחזקינן אותו כגדול ואומרים לענין זה מסתמא הביא שתי שערות", ולכן בגיל כזה – שמונה עשרה וכיו"ב – הרי הוא "גדול". נכון הוא שגם הרמ"א דקדק בלשונו והגביל אמירתו, שכן כתב שהוא בגדר גדול "לענין זה", היינו הנושא הנדון שם – הלכות מנין לתפילה. דייקו והבהירו אחרונים (מגן אברהם שם סק"ז; משנה ברורה שם ס"ק לא) כי גם לרמ"א הוא אינו "גדול" אלא רק "לענין תפלה שהיא מדרבנן, ואפילו לדעת הפוסקים דתפלה היא דאורייתא עכ"פ צירוף עשרה לאו דאורייתא הוא, על כן סמכינן על זה ואמרינן כיון שבא לכלל שנותיו מסתמא הביא שתי שערות, דרוב אנשים מכיון שהגיעו לכלל שנים מסתמא מביאין ב' שערות, אבל לענין שאר חיובא דאורייתא אינו מועיל". ומכאן שאף לרמ"א הכרחי לבחון באיזה תחום עסקינן: לדאורייתא כן נדרוש "סימנים" ורק לענין דרבנן נסתפק בשנים. עם זאת, מהערת השערי תשובה שם סק"ח [על פי שו"ת נודע ביהודה, מהדורה תניינא, סימן א], נראה שסבר כי 'חזקה דרבא' מועילה גם לדאורייתא.

"חזקה דרבא"

מהי אותה 'חזקה דרבא'?

"הידועות-המפורסמות" הן שבהגיע הבת לגיל שתיים עשרה, הרי היא "גדולה" וחייבת בכל מצוות המוטלות על נשות ישראל. ואולם כאמור לעיל, לאמיתו של דבר, "ידיעה-מפורסמת" זו נכונה אמנם ביסודה אך אינה מדוייקת, שכן הגדלות נקבעת בעיקרה לא על סמך גדלות בשנים אלא על סמך "הבאת סימנים בגופה". אלא שמאחר ודרך כלל, חזקה על הבת שבגיל זה היא מביאה "סימנים", הרי סומכים על "חזקה" זו, לכל הפחות לעניינים שתוקפם דרבנן. כך, לדוגמה, אכן הוכרעה הלכה בשו"ע אה"ע קנה, יב [כולל פרטים על זיהוי ה"סימנים" ומיקומם], ביחס להילכת מיאון:

¹³ רש"י לשיטתו, ראה ב'מיוחס' לרש"י אבות ה, כא: "דמי שהביא שתי שערות בא לכלל מצוות דאורייתא, דהלכה למשה מסיני היא, ושיערו חכמים הבאת שתי שערות לשלוש עשרה". עוד השווה למחלוקת רש"י ותוספות בברכות מז ע"ב ביחס ל"קטן פורח", וראה פני יהושע שם, שו"ת יביע אומר, ד, או"ח סימן ט ד"ה ואגב אעיר, וכן אנציקלופדיה תלמודית, יב, ערך 'זמון', טורים רפו-רפת.

"עד מתי הקטנה ממאנת, עד שתביא ב' שערות אחר י"ב שנה, או עד שתלד (ומשעת הריון הוי כגדולה). וכל זמן שלא הביאה ב' שערות ולא ילדה, חשובה כקטנה, אפילו נולדו לה סימני איילונית. אבל אם היא בת עשרים, ונולדו בה סימני איילונית, חשובה כגדולה (למפרע, מזמן שהיתה בת י"ב, אע"ג שהביאה אח"כ שתי שערות), ואינה יכולה למאן. ובת י"ט שנה ושלישים יום, דינה כבת כ' דל' יום בשנה חשוב שנה. ויש מי שאומר שאינה חשובה בת כ' שנה עד שתהיה בת כ' שנה פחות ל' יום".

מקורה של אותה "חזקה דרבא", בסוגיית נידה (מו ע"א), סוגייה שנתנה דעתה הן לגילאים והן לאחדות מן ההשלכות:

"... רב שמואל בר זוטרא מתני לה לשמעתיא דרבא בהאי לישנא - אמר רבא: קטנה, כל י"ב שנה ממאנת והולכת, מכאן ואילך אינה ממאנת ואינה חולצת. הא גופא קשיא, אמרת אינה ממאנת, אלמא גדולה היא, אי גדולה היא תחלוץ! וכי תימא מספקא ליה, ומי מספקא ליה? והאמר רבא: קטנה שהגיעה לכלל שנותיה אינה צריכה בדיקה, חזקה הביאה סימנין! ה"מ בסתמא, אבל הכא דבדקו ולא אשכחו לא. אי הכי תמאן! חוששין שמא נשרו..."

לחומרה ודאי תקיפה אותה "חזקה דרבא", ולכך אינה יכולה למאן, אך להקל, שתוכל לחלוץ, אין סומכים על חזקה זו ואינה חולצת (נדה מו ע"א ומח ע"ב). שלושה טעמים נאמרו בדבר: אם משום שאפשר לברר הדבר על ידי בדיקה; אם משום שקיים בזה "מיעוט מצוי", ובדרבנן חוששים ל"מיעוט המצוי"; ואם משום שבחליצה ישנה חזקת איסור ומצרפים מיעוט שאין מביאים סימנים אחר שנים לחזקה להחמיר.¹⁴

בין נערות לבגרות

אימרת שמואל בכתובות (לט ע"א) קובעת החלטית כי "אין בין נערות לבגרות אלא שישה חודשים" מדוייקים, לא פחות ולא יותר. מכאן, כי משעברו שישה חודשים משעה שהביאה שתי שערות לאחר שהגיעה הבת לי"ב שנים ויום אחד, הרי היא נעשית "בוגרת", אפילו שעדיין לא הביאה סימני בגרות.¹⁵ [ראשונים נחלקו בשאלת מעמדה של זו שהביאה סימני בגרות בתוך ששה החודשים, האם נעשית בוגרת מהר יותר, כבר משעה זו]. בהתאם לכך נאמר, כי משהגיעה הבת לגיל שתיים עשרה – עם "חזקה דרבא" – או הביאה סימנים, הרי היא "גדולה" ומחוייבת בכול מצוות הנשים, אם כי מעמדה לעת עתה כ"נערה". כעבור שישה חודשים היא נשאת – כמובן – בחיובה במצוות כ"גדולה", ואולם היא עוברת ממעמד "נערה" למעמד "בוגרת".

ובמה שונה דין "בוגרת" מדין "נערה"?

מיגוון הלכות מבדיל ביניהם. לדוגמה, זכויות שהיו לאביה בה בנערותה, נשללות ממנו בבגרותה. בהתאם לכך, שוב אינו יכול לקדשה לאחר, אינו זוכה במעשי ידיה ובמציאתה, אינו מיפר נדריה, וכן אינו זוכה בכתובתה כשנתאלמנה או נתגרשה מן האירוסין. בוגרת זו, אין לאביה רשות בה והרי היא ככל שאר הנשים, אלא אם כן היא סמוכה על שולחנו, שאז היא עדיין ברשות לעניינים מסויימים (ראה שו"ע אהע"ז לו, ב ובפרשנים שם).

¹⁴ ראה אנציקלופדיה תלמודית, ה, טורים קעז-קעח.

¹⁵ לשאלת קיומו של סיווג בין סימני נערות ובין סימני בגרות, ראה נדה מז ע"ב, רש"י תוס' ורמב"ן שם, רמב"ם הלכות אישות פ"ב ה"ז ועוד, וראה אנציקלופדיה תלמודית, ה, טור קעא.

לא רק ביחס לאביה דיניה משתנים. כך לדוגמה, האונס והמפתה את הבוגרת, פטור מקנס (כתובות לח ע"א), לפי שנאמר בדברים (כב, כח) מפורשות: "נערה". כך גם המוציא שם רע על הבוגרת, פטור מקנס. בוגרת ארוסה שזינתה, דינה בחנק ככול אשת-איש, ולא בסקילה כנערה המאורסה. אמה עבריה שנתבגרה, משתחררת.¹⁶ ובכל זאת, רב המכנה-המשותף בין "נערה" ל"בוגרת" על המפריד, שכן באופן בסיסי משעה שהגיע ל"ב הרי היא "גדולה" כמעט לכל דבר ועניין.

*

על הפסוק: "כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל" (שמות יט, ג) דרשו חז"ל (שמות רבה, כח):
"בית יעקב – אלו הנשים... בני ישראל – אלו האנשים... למה לנשים תחילה, שהן מזדרזות במצוות".

"מזדרזות" זה של הנשים, יכול להתפרש דו-אנפין: בחינת גיל, שהן מתחייבות כבר בגיל י"ב; בחינת מסירות, שהן יותר מחוברות למצוות. שתי הבחינות לא רק משלימות זו לזו אלא גם כרוכות זו בזו. ללמדנו שגיל אינו מיקרי. גיל הוא גורם מהותי, ולענייננו הוא גורם הלכתי, אשר יש לו משמעות, ומשמעות זו טעונה למידה!

¹⁶ לכל זה, ועוד, ראה אנציקלופדיה תלמודית, ב, ערך בוגרת, עמ' שעז-שעט, וראה שם גם ערך גדול, טורים קלז-קנב.